

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Метою дослідження є узагальнення, оцінка і критичний аналіз існуючих методик оцінки економічної безпеки підприємства. В процесі дослідження описано недоліки та переваги експертних оцінок і кількісних показників, індексних та графічних методів. Підходи, засновані на трактуванні повної відповідності між окремими показниками діяльності підприємств, не є об'єктивними і доцільними. Слабкі сторони індексних методів полягають у невідповідності єдиного кінцевого показника принципам безпеки та її відображення. Серед складових оптимальної методики оцінки економічної безпеки виділено 3 групи показників, які доцільно формувати у графічні моделі, побудовані з врахуванням коливань і відхилень відповідних показників.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, індикатори, графічні моделі, оцінка економічної безпеки, методи оцінки.

MAKSYMUK M. M.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

METHODICAL APPROACHES TO DETERMINATION OF ECONOMIC SECURITY

This work presents the generalization, assessment and critical analysis of existing methodologies of estimation the economic security of enterprises. The article describes the advantages and disadvantages of expert assessments and quantitative indicators index and graphical methods. Approaches based on the interpretation of the full correspondence between individual indicators of enterprise are not objective and appropriate. Weaknesses of index method is non uniform endpoint security principles and its reflection. Among the components of the optimal methodology for assessing the economic security of enterprise estimated 3 groups of indicators that are appropriate to form a graphic models built taking into account fluctuations and deviations relevant indicators.

Keywords: economic security, enterprise, indicators, graphical models, estimation of economic security evaluation methods.

Постановка задачі

Кожен суб'єкт господарювання одним з основних своїх завдань має забезпечення стабільності своєї діяльності з метою досягнення поставлених цілей в майбутніх періодах. В визначеному баченні виражається необхідність постійного дотримання економічної безпеки, що має на меті своєчасно виявити та послабити дії різного роду загроз та створити в перспективі відповідні передумови для досягнення максимальної ефективності діяльності. Економічна безпека характеризує захищеність роботи підприємства від негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, здатність адаптації до нових умов та усунення різного роду загроз, що впливають на його функціонування.

Економічна безпека кожного підприємства формується також і за рахунок заходів, що розробляються, плануються і втілюються в залежності від особливостей функціонування підприємства самостійно або спеціально сформованими і виокремленими в організаційній структурі спеціальними підрозділами та службами для забезпечення безпеки, що є підтвердженням актуальності проблеми дослідження економічної безпеки підприємств в різних умовах діяльності.

Початковим кроком у формуванні економічної безпеки підприємства є оцінювання її дійсного рівня. Підходів до систем оцінки економічної системи підприємства є досить багато. Як правило, така система "включає кількісні та якісні характеристики ресурсного, виробничого, потенціалу, ефективність його використання і розвитку структурного перетворення виробництва, конкурентоспроможності продукції, можливості адаптації до нових умов" [1, с. 268].

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідженням теоретичних і практичних методів в процесі вивчення економічної безпеки суб'єктів господарювання займаються українські та зарубіжні науковці, серед яких варто відзначити роботи В. Пономарьова, І. Плетнікової, Є. Олейнікова, О. Груніна, Я. Жаліло, Р. Квасницької, А. Кірієнка та Л. Гончаренко та ін.

Виділення невирішених частин

Загальною рисою їх досліджень та наукових публікацій є відокремленість, індивідуальність методик та відсутність єдиного підходу до оцінки рівня економічної безпеки та її складових.

Формулювання цілей

Необхідність пошуку і об'єктивного доведення методів оцінки економічної безпеки підприємств зумовлена в першу чергу відсутністю дієвих, науково обґрунтованих і практично доцільних методів. Метою дослідження є узагальнення існуючих підходів до оцінки рівня безпеки та обґрунтування комплексного підходу до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, заснованого на кількісній оцінці.

Виклад основного матеріалу

Однією з важливих умов ефективного функціонування і розвитку підприємства є аналіз та забезпечення його економічної безпеки. Саме тому для забезпечення та підтримки надійного стану економічної безпеки необхідно постійно аналізувати економічний стан, проводити обґрунтоване наукове дослідження фінансових відносин і руху наявних ресурсів у процесі господарської діяльності кожного підприємства, тобто проводити діагностику фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання. Так, в основному, вченими та практиками використовуються методи, які можна розділити на 3 групи:

1. Методи, засновані на дотриманні принципів самофінансування і фінансової незалежності підприємства.

2. Методи, що мають результируючим показником зведений індекс, який формується з відносних показників діяльності об'єкта, зважених на їх вагові коефіцієнти.

3. Методи, які дозволяють відобразити стан економічної безпеки в графічному вигляді – як правило в вигляді площі багатогранників, співвідношення яких відповідають визначеним параметрам підприємства.

Найбільш простий метод оцінки економічної безпеки підприємства ґрунтується на основі показників прибутку та чистого доходу є досить розповсюдженим серед дослідників і характерним для тієї частини них, яка проводить певну паралель між економічною і фінансовою безпекою підприємств. Головним висновком вказаної групи підходів є твердження, що підприємство економічно безпечно тільки в випадку коли отриманих доходів (прибутку) достатньо для самокупності і самофінансування з врахуванням відповідного рівня рентабельності капіталу на відповідних ринках [2]. Наступні підходи до кількісної оцінки економічної безпеки передбачають широке використання принципів програмно-цільового управління, у відповідності до яких оцінювання проводиться на основі формування певних економічних моделей, що повинні характеризувати економічні процеси на підприємстві, тобто за допомогою використання методів економіко-математичного аналізу.

Перевагою та сильною стороною використання системи показників діяльності підприємства з врахуванням відповідних коригуючих коефіцієнтів можна вважати використання саме якісних а не кількісних показників, що характеризують стан та динаміку відповідних явищ. Відповідно до цього підходу, передбачається визначення інтегрального показника, який містить в собі оцінки економічної безпеки підприємства за кожною складовою з врахуванням їх вагомості. Визначено, що застосування лише ресурсного підходу до оцінювання економічної безпеки підприємства в сучасних умовах є необґрунтованим, оскільки власне безпека трактується як здатність підприємства протистояти загрозам та забезпечувати його розвиток у майбутніх періодах [3]. З врахуванням розвитку та динаміки явищ, застосування методів формування числових рядів та їх загального впливу на загальний результат дає унікальні можливості, а саме виокремити:

1) фактори, що формують тенденцію ряду (характеризують динаміку процесу, явища);

2) фактори, що формують циклічні коливання (врахування можливих відхилень чи інших особливостей діяльності, наприклад сезонності та ін.);

3) випадкові фактори (одиничні і не системні зміни або помилки).

При різних сполученнях цих факторів залежність результируючого показника може приймати різні рівні достовірності та відповідності. Виділення основного фактору впливу дає змогу запобігти повторному врахуванню дії конкретного показника що значно підвищує достовірність результату.

Проте зазначені підходи також мають суттєві негативні риси, які не допускають їх остаточне використання на практиці. Так, застосування виключно методу з застосуванням вагових коефіцієнтів є помилковим з врахуванням динаміки, притаманної економічним системам, особливо для підприємства (кожне з яких є окремою системою та функціонує в межах інших систем: ринку, регіону, конкурентного середовища). Неоднозначні і погляди щодо структури та питомої ваги конкретних показників, що враховуватимуться при оцінці. Додатковою проблемою, яка є особливо гострою при застосуванні виключно коефіцієнтного методу для будь-якого підприємства, є недостатність початкової інформації, її якість та тривалий період накопичення і обробки, що в подальшому (як наслідок нестабільності реального середовища) робить її застарілою і не зовсім придатною для аналізу та прийняття адекватних рішень.

Варто підкреслити, що використання термінології безпеки лише акцентує увагу на конкретному прикладному завданні, тоді як його вирішення відбувається без врахування складних взаємозв'язків складових безпеки. Так чи інакше, стовідсотково гарантувати безпеку в повній відповідності її визначення не можливо. Але, в разі конкретизації основних інтересів (складових безпеки) та визначення обмежень на основні джерела розвитку, можна гарантувати високий рівень безпеки в певних часових інтервалах [4]. Так, в випадку використання методу результируючого показника ми отримуємо в кращому випадку середньозважене значення різних аспектів економічної безпеки, в той час коли реальний рівень економічної безпеки (відповідно до обраного терміну "безпека") відповідатиме мінімально досягнутому результату, тобто буде характеризуватися найменшим (мінімальним) показником. В цьому і полягає основний і найбільший недолік вказаного підходу та необхідність пошуку альтернативних.

Один із найперспективніших підходів до подальших розробок із вивчення економічної безпеки, заснований на теорії складних систем Нобелівського лауреата І. Пригожина, констатує, що рівень

економічної безпеки підприємництва не можна оцінити певним статистичним показником [6]. Можна визначити економічну безпеку підприємства як загальний, комплексний показник складної системи діяльності підприємства що характеризує результат минулої його діяльності щодо ефективності використання всіх його наявних та потенційних ресурсів, реальний стан його економічної незалежності і конкурентоспроможності та стійкість й відносний рівень захищеності від можливих в майбутньому загроз для внутрішнього та зовнішнього середовища.

Легке порівняння складових та формування загального зведеного показника з можливістю чіткого визначення впливу складових є основними перевагами використання графічного методу для відображення рівня економічної безпеки підприємств. В більшості випадків використовуються багатогранники, концентричні кола, діаграми типу «павук», які дають можливість наочної інтерпретації отриманих результатів, що дозволяє швидко визначити поточний стан економічної безпеки підприємства, а також стан економічної безпеки, до якого варто прагнути [7, с. 35]. Недоліком графічних методів, що мають найкращу наочність є їх достовірність. Так, при використанні вищевказаних графічних методів, де результуючим показником рівня економічної безпеки буде площа сформованих двовимірних фігур, при використанні понад 3 складових показників її значення буде залежати від розміщення і вибору послідовності використання значень. Особливо гостро даний недолік прослідковується при чергуванні мінімальних та максимальних значень. Вирішити даний недолік не можна навіть із застосуванням коригуючих коефіцієнтів. Тобто, при використанні графічних методів важливим є використання визначеної кількості складових-підгруп показників (3 і 4 групи відповідно для двох-вимірних та трьох-вимірних моделей).

Згідно до наведеного визначення такими складовими будуть ефективність діяльності, економічна незалежність і конкурентоспроможність та захищеність, стійкість підприємства.

Згідно до підходу трактування економічної безпеки як складної системи, вона буде формуватись як теперішніми показниками так і тенденціями, що започатковані в минулих періодах діяльності та мають прогнозований вплив в майбутньому. Враховуватись повинні значення та динаміка показників – кожен з 3 основних груп показників можна охарактеризувати такими 2 результуючими складовими як загальний вплив (значення групи показників) – кількість, та його якість, або ж рівень динаміки та відхилень. Тобто в результаті ми отримаємо не 3 зведені показники груп, а 3 «коридори» значень в розрізі обраних характеристик економічної безпеки.

В основі досягнення економічної безпеки підприємства лежить своєчасне й гнучке управління внутрішніми і зовнішніми факторами його діяльності. Вона може бути забезпечена лише за умови стабільної реалізації (звичайно, своєчасної оплати за поставлену продукцію, надані послуги, виконані роботи) й одержання виручки, достатньої за обсягом. Економічна ефективність відображає такий стан фінансових ресурсів підприємства і такий ступінь їхнього використання, при якому вільно маневруючи грошовими засобами, забезпечується безперебійний процес виробництва й реалізації продукції, а також наявність фінансових ресурсів, достатніх для розвитку конкурентоздатного виробництва. В свою чергу, самі фінансові ресурси можуть бути в необхідному обсязі сформовані тільки за умови ефективної роботи підприємства, яка може забезпечити одержання прибутку. За рахунок прибутку підприємство не тільки погашає свої зобов'язання перед бюджетом, банками, страховими компаніями й іншими підприємствами й організаціями, але й інвестує кошти. При цьому для досягнення й підтримки економічної стійкості важлива не тільки абсолютна величина прибутку, але і її рівень щодо вкладеного капіталу або витрат підприємства, тобто рентабельність (прибутковість). Величина й динаміка рентабельності характеризують ступінь ділової активності підприємства і його економічне благополуччя [8, с.277]. Фінансово орієнтовані системи показників-індикаторів не охоплюють весь комплекс процесів управління підприємством та його економічної безпеки. Фінансові показники описують значну кількість, проте все ж не всі процеси діяльності підприємства, й забезпечують односторонню спрямованість і перешкоджають адекватним діям із забезпечення економічної безпеки підприємства. Для оцінки стану економічної безпеки використовують відомі статистичні індикатори й класичні залежності [9, с. 72]. Однак, циклічний характер розвитку ринку із глибокими, слабо прогнозованими кризами, особливо останніх десятиліть, зумовлює необхідність розробки й застосування спеціальних систем показників-індикаторів, що досліджують кон'юнктуру і дають можливість завчасно сформулювати уявлення про виникаючі загрози для успішної діяльності підприємства.

Альтернативою використання методу експертних оцінок для прогнозування рівня захищеності підприємства в майбутньому може бути формування SWOT-матриць, які будуть враховувати особливості діяльності підприємства, його конкурентне середовище і чи не найкраще відобразатимуть співвідношення переваг та загроз.

Стійкість суб'єкта господарювання слід визначати на основі стабільності економічного середовища (зовнішнього), в рамках якого здійснюються його операції та внутрішньої узгодженості виробничих і невиробничих складових систем підприємства, в т.ч. кадрової, наукової, інформаційної складових.

Щодо врахування економічної безпеки в її проекції і прогнозуванні варто навести підхід Н. Ю. Гічової [10], згідно з яким діагностика економічної безпеки підприємства охоплює:

- оцінку рівня поточної безпеки (інтегральна оцінка фінансово-економічного стану підприємства);
- оцінку рівня тактичної безпеки (оцінка стану підприємства за виробничо-технічною, інтелектуально-кадровою і комерційною складовими);

– оцінку рівня стратегічної безпеки (оцінка стану підприємства за ринковою, соціальною, інноваційно-технологічною, сировинною та енергетичною і екологічною складовими).

Можливе й виділення так званої спадкової стійкості, яка визначається наявністю певного запасу міцності, досягнутого підприємством за період його попередньої діяльності, і яка захищає від впливу несприятливих дестабілізуючих факторів.

Висновки

Серед розглянутих методів оцінки економічної безпеки виділено переваги та недоліки кожного і сформовано та наведено вимоги до альтернативного способу, що поєднує сильні сторони кожного методу та нівелює їх недоліки. Відповідно до наведеного матеріалу такий метод буде використовувати 3 основні групи показників (ефективність, стабільність та стійкість), що дасть змогу використовувати переваги графічного відображення і не зводити єдиний показник, який не може бути об'єктивною оцінкою. Доведено, що рівень економічної безпеки, виходячи з загальноприйнятих трактувань поняття буде відповідати найнижчому рівню з запропонованих 3 складових систем показників, а підхід до визначення певного середньозваженого індексу є хибним. Оцінка на основі мінімального рівня дає можливість сфокусувати увагу на тих проблемних моментах у забезпеченні економічної безпеки підприємства, які повинні підлягати негайному усуненню і подальшому найдетальнішому аналізу задля запобігання повторенню подібних ситуацій у майбутньому. Це, в свою чергу, дозволить уникнути втрат підприємством частково або повністю економічної безпеки як у короткостроковому, так і у довготривалому періодах.

Щодо складових системи таких показників то до них варто включити якісні показники ефективності діяльності підприємства, придатними для використання будуть і експертні оцінки та результати SWOT-матриць. Проблеми вибору конкретних показників та особливостей їх впливу на економічну безпеку конкретного локального підприємства вимагають подальших досліджень.

Література

1. Гузела О. І. Виробниче підприємництво / О. І. Гузела, І. П. Босак. – Львів : УАД, 2014. – 398 с.
2. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізми забезпечення : моногр. / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьова, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
3. Ковальов Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плетникова // Економіка України. – 2001. – Ч. 4. – С. 35–40.
4. Дмитрієв І. А. Управління економічною безпекою автотранспортного підприємства / І. А. Дмитрієв, А. О. Близнюк, В. Ю. Онісіфорова. – Х. : ХНАДУ, 2014. – 216 с.
5. Бараннік В. А. Безпека – завдання нездійсненне? [Електронний ресурс] // Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення : матер. II Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15–16 травн. 2015 р., м. Львів). – Режим доступу : www.uad.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/03/bezpeka_2015.pdf.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 431 с.
7. Рета М. В. Методичні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства / М. В. Рета, А. О. Іванова // Вісник НТУ „ХПІ”. Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х. : НТУ „ХПІ”, 2013. – № 21 (994). – С. 29–37.
8. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л. О. Лігоненко. – К. : КНТУ, 2001. – 580 с.
9. Доценко І. О. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків / І. О. Доценко // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18. Вип. 1. – С. 69–78.
10. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 / Н. Ю. Гічова ; Національний гірничий університет. – Дніпропетровськ, 2010. – 23 с.

Надійшла 12.08.2016; рецензент: д. е. н. Баланюк І. Ф.